

BİZANS DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA DEPREMLER: HALK ÜZERİNDE ETKİ(*)¹

Frank Verclleyen
Fransızca'dan Çeviren:
Doç² Dr³.Feda Şamil Arık(**)

Depremler Akdeniz havzasında sık sık görülürler. Bir Alman bilim adamı İstanbul kentinin İ.Ö.500 ve İ.S.1890 arasında 548 deprem geçirdiğini hesapladı. Péloponnèse'in güneyi son yıllarda yine öldürücü bir depremle yıkıldı.¹ Bu felâketler insanı, doğal yıkıcı güçler karşısındaki güçsüzlüğü ile karşı karşıya getirirler. Dehşet toplumunda çabucak kendini gösterir.

Edebî kaynakların birçoğu, bir deprem sırasında Bizans toplumunun tepkisini bize tasvir etmektedirler. Yazarlar bazen orada yorumlarını eklerler ve bize, halkın düşünceleri ile resmî teoloji arasındaki farklılıkları gösterirler. Bu inceleme böylelikle Bizans'a özgü zihniyetin anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Sırayla çeşitli edebî türler incelenecekler ve metinlerin tahlilinde depremin halk üzerinde etkisini belirlemeye çalışacağım.²

* "Tremblements de terre à Constantinople: l'impact sur la population" adı ile Byzantion, LVIII/I (1988), s. 155-173'de yayınlanan bu yazının, sadece Bizans dönemini konu edinmesi dolayısıyla, yukarıdaki başlık altında çevrilmesi uygun görülmüştür. (Çeviren).

** A.Ü.D.T.C.F.Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. Yazının aslında yer alan Yunanca kısımların (bk.s.156, n.5;s. 158, satır 9-13,25-30; s. 161, sat.12-13, 15-16; s. 162, sat. 8-9., n. 21., s. 164, sat. 21; s. 165, n. 30., s. 167, n. 35,36., s. 168, n. 40., s. 171, n. 52, 53, 54) çevirisini yapan Prof.Dr.Sayın Mehmet Özaktürk'e, çevirimizi gözden geçiren ve bizi birtakım yanlışlıklara düşmekten kurtaran Prof.Dr.Sayın Mürsel Öztürk ile Prof.Dr.Sayın Sema Çiğdemoğlu'na ayrı ayrı teşekkür ederim.

¹ Kalamata kenti eylül 1986'da, Richter ölçeğine göre 6,2 şiddetine ulaşan bir depremle yıkılmıştı. 15 eylül 1986. Akşam. Bk. MAAS, G., Das Erdbeben von Konstantinopel 1894, Himmel und Erde, 7 (1895), s. 409-426 ve 458-467.

² Gilbert DAGRON'un makalesi. Quand la terre tremble, Travaux et Mémoires, VII-I(1981), Mélanges Paul Lemerle, s. 87-103. Bana büyük bir yardımı oldu. HERMAN'ın makalesine gözetmek da ilginçtir, Erdbeben, le Reallexikon für Antike und

TARİHSEL ANLATILAR

Bizans kronikleri bize, depremlere ilişkin çok düzenli olarak bilgiler verirler. Bununla birlikte, çoğu zaman felâketin tarihi ve yeri ile yetinirler. Bazen depremin kentte neden olduğu hasarları veya felâketzedelerin sayısını bize naklederler.³ Vakanüvislerin halkın tepkisinden bahsetmeleri nadirdir. Tasvirlerinde çok defa ahlakî bir kaygı taşıyan bu yazarlar için deprem, insanların talihi- nin doğaninkine bağlı olduğu bir büyük kozmik dram içine sokul- muştur. Siyasî veya sosyal karışıklık, doğal kaos ile doğrulanır ve sürdürülür. O halde kroniklerde depremler "mirabilia"dakiler gibi, belli bir biçimde ortaya çıkmaktadırlar. Olay doğal seyirlerinden çıkarılır ve tarihsel süreklilikde "persana actionis" gibi hareket e- dilir. Siyasî sosyal tarih de bir zincir halkası olur.

Farklı tarihsel kaynaklar, eğer deprem konusunda karşılaştı- rılırsa, genel olarak bir kronolojik ve coğrafi belirsizlik kendini gösterir. Olayın tasviri sık sık bir abartma veya aşırı bir genelleş- tirme ile bozular. Ayrıca, vakanüvislerin hep aynı bir söz hazinesini, aynı ifade şekillerini ve aynı ortak bağları kullandıkları ortaya çıkmaktadır.⁴ Papaz Théophane, 25 eylül 437 depremini bize nak- lederken, tüm kent halkının ilk sarsıntılarda evlerinden çıktıklarını anlatır. Hiç kimse artık evinde uyumaya cesaret edemiyordu, ça- dırlarına sığınıyorlardı veya dışarıda uyuyorlardı. İnananlar, kent

Christentum, V, 1010. *Traité d'études byzantines*'inde, I.Ia Chronologie. Bibliothèque Byzantine (1958), s. 476-487 Bizans İmparatorluğu'ndaki depremlerin en eksiksiz liste- sini veren V. GRUMEL'dir. G.DQWNEX'e de bak, *Earthquakes at Constantinople and Vicinity*, *Speculum*, 30 (1955), s. 596-600. 1222'den 1456'ya kadar olan dönem için bazı düzeltmeler P.WIRTH tarafından önerilmişlerdir. Zur Byzantinische Erdbebenliste, *Byzantinische Forschungen*, I (1966), s. 393-399. Tarihî ve siyasî bağ- lamlarında depremler üzerinde bir araştırma yine son yıllarda A.DUCELIER tarafından bildirilmiştir. *Les séismes en Méditerranée du XIe au XIIe siècle. Problemes de méthode et resultats provisoires*. Actes du 15e Congrès international d'Études byzantines. Athènes, 1980, IV, s. 103-113.

³ 26 ekim 740'taki deprem üzerinde Papaz Théophane'nın anlatısı, tarihi anlatılar içinde deprem tanıklığının tipik bir örneği sayılabilir. THÉOPH., A.M. 6232.

⁴ Bir de derler ki, bir deprem geçiren kent, artık bir kent değildir, ama sakinlerinin toplu mezarı olmuştur. Özgün bir biçimin var olduğu ortaya çıkıyor, fakat bu anlatım, birçok kez kullanılmıştır: THÉOPH., A.M. 6018. LÉON LE DIACRE, s. 68 ve 175. GÉORGES CÉDRÉUS, I, 640. *Brachea Chronika*, I, 5. PHOTIUS, *epistula*, III. PG, CII, 873, BALETTAS, s. 433. JEAN BARBUKALLAS, A.P.IX, 427.

duvarlarının dışında kırdı toplanmışlardı ve bütün gün piskopos ile dua etmişlerdi.⁵ Deprem, bazen hiçbir can kaybına yol açmıyordu, fakat genellikle çok sayıdaki ölüye üzölmek gerekiyordu. Birçok kimse de yıkılmış binaların altında boğularak ölüyorlardı. Bazen, kurtarma operasyonlarının olumlu sonuçları okunabilmektedir. Evlerinin enkazı altında toprağa gömülmüş kimi sakinler, birçok arama günlerinden sonra kurtarılabilirlerdi. Yas alâmeti olarak, imparator, günlerce ne tacını takıyor, ne de resmî kırmızı elbisesini giyiyordu. Vakanüvislerin, büyük felâkete çok sık eşlik etmiş olan ateş yağmuru, tutulma, su baskınları veya deniz taşkını gibi diğer olağanüstü doğal olayları bize bildirmeleri de eksik değildir.⁶ Çok defa, açlık, bakımların kötü niteliği, yetersiz temizlik bir veba salgınını ortaya çıkarıyordu.⁷ Başka yerde, dine aykırılıkları ile bir depreme neden olmuş olmakla Yahudiler suçlanmaktaydı.⁸

Nâdir vesilelerle de yazarlar, halkın tepkileri üzerindeki bilgimizi tamamlamak imkânını veren bir felaketin ayrıntılı bir anlatısını vermektedirler. Antakya'da 20 mayıs 526'daki depremi bize bildiren Jean Malalas'tır.⁹ Bütün kent yıkılmıştı. Gökten geliyor gibi görünen bir ateş, aşağı yukarı her tarafta yangınlara neden olmuştu. Bütün kiliseler yıkılmışlardı veya alevlerin içinde yanıp kül olmuşlardı. Kimi sakinler diri diri toprağa gömülmüşlerdi, fakat kurtarılabilirlerdi. Haber imparatora ulaşmış olduğu zaman, bir resmî yas ilân etmişti ve kentin yeniden inşâsı için gerekli parayı vermişti. Kimi sakinler kurtarabilmiş oldukları mal-mülkleriyle kentten kaçmışlardı. Fakat kıra vardıklarında, çevredeki köylüleri onlara saldırmış ve soymuşlardı. Bununla beraber, bu haydutların hepsi çok geçmeden anlaşılmaz bir şekilde ölü bulunmuşlardı.

⁵ THÉOPH., A.M.5930: "Bizanslılar öylesine korktular ki, kentten kaçtılar, yeğledikleri ovada bütün gün beklediler, piskoposla birlikte toplu halde tanrıya dua üstüne dua ettiler."

⁶ Bk. JACQUES, F., BOUSQUET, B., Le raz de marée du 21 juillet 365. Du cataclysm local à la catastrophe cosmique. Mélanges de l'École française, Rome, 96 (1984), s. 423-461. LEPELLEY, C., L'Afrique du Nord et le prétendu séisme universel du 21 juillet 365, Mélanges de l'École française, Rome, 96 (1984), s.463-490.

⁷ AGATHIAS, Historiae, V, 10.

⁸ Bk. HERMANN, Erdbeben, RAC, V, 1010.

⁹ J.MALALAS, XVII, s. 419, 17.Bk. THÉOPH., A.M.6019. G.CÉDRÈNUS, I, 640, 12. PROCOPE, De bello Pers., 14, 6-7. ID., Anek., 18, 41:19, 2-5. J.ZONARAS, 3, 143, 17. M.GLYCAS, 493, 22. ÉVAGRE, IV, 5: s. 155, 23.

Malalas bunun, tanrının lütfunun bir kanıtı olduğunu söylemektedir. Ve bu, diğer mucizelere de yol açıyordu. 20 veya 30 günden beri kapalı kalmış kimi hamile kadınlar, açılan yıkıntıların altından çıkarılmışlar ve yeni doğurdıkları ile sağ salim kurtarılmışlardı. Ve felaketten üç gün sonra gökkubbesinde bir haç görünmüştü. İnsanlar onun önünde eğilmişlerdi ve tanrının öfkesinin çok şiddetli olmasından korkuyorlardı. Bu şekilde yazar tarihteki doğal olaya girer: Deprem, insanların günahlarından nedamet getirmeleri için tanrı tarafından gönderilmiştir.

Böyle bir felâkette dünyanın sonunun geldiğine inanılmış olması, bizi şaşırtmamalıdır. Georges Pachymère, 1273 mart'ındaki Dyrrachium depremini bize şöyle tasvir etmektedir: "aniden bir yer sarsıntısı oldu. Öylesine büyük insan çıgıkları, birbirlerinin üstüne yıkılan evlerin öylesine büyük gürültüsü oldu ki, kendilerini evlerin dışında bulanlar daha çok sarsılmalarına rağmen, şüphelenecek hiç bir söylenti duymadılar ve genel düzenin dışında hiç bir şeyi bozmadılar."¹⁰ Şafak sökerken yerliler, hiçbiri sıkılmaksızın birçok yağmalarda bulunmalarına rağmen, yıkıntıları açmak için araç-gereçleriyle koşuşturuyorlardı. Bir süre sonra Arnavut ahali buraları işgal etmişti. Bununla beraber, Dyrrachium kenti 1273 felâketinden hiçbir zaman belini doğrultamadı. Nüfus önemini kaybetti, verimli toprakların yerinde bataklıklar ve bir deniz kulağı ortaya çıktı.

Tamamiyle şaşırtıcı bir anlatı, Nicéphore Grégoras'ın eserinde bulunmaktadır. Yazar, bir odada kapalı kalarak yaşadığı bir depreme tanıklık etmektedir. Duvarların sallanmaya başladıkları, tavanın yere düştüğü ve kitapların reyonlardan saçıldıkları sırada, dışarıdaki dünyadan hiçbir temel bilgiye sahip olamıyordu. En büyük tehlikede bile tanrının yardımına geleceğine inanmaya devam ederken, çoktan yaşamdan vazgeçmişti ve karşısındaki ölüme bakıyordu: "O andan sonra, ellerimi o ilahî heykellere dayayıp güç aldım, yerin o sarsıntısıyla kendim de sarsıldım ve orada kaldığım yerde hayatımın sonunun yakın olduğuna kanaat getirerek, insana özgü araç-gereçleri arayıp korumaktansa, inancımın gerektirdiği görevleri o ana kadar tamamladım."¹¹

¹⁰ G.PACHYMÈRE, de Mich. Pal., V, 7, s. 356, 13-17.

¹¹ N.GRÉG., 28, 34.

Nihayet, bizzat kendisinin yaşadığı iki depremin ayrıntılı bir yorumunu bize sunan, Vakanüvis Agathias'dır. Birincisi Akdeniz'in güney-doğusundaki birçok kenti yıkmış olan 15 ağustos 554'deki. Berytos'un görkemli mimarisi ebediyen yok olup gitmişti, Cos adası'na şiddetli bir deniz taşkını ulaşmıştı ve Alexandrie halkı, görülmedik bu olay yüzünden şaşkınlığa düşmüşlerdi. Depremlere dayanaksız olan konutlar tamamıyla yıkılmışlardı. Özellikle bilginciler çok şaşırılmışlardı, çünkü Aristote'un bizzat kendisi, Mısır'ın bir depreme maruz kalmasının imkansız olduğunu açıklamıştı. Aristote'un depremlerin nedenleri olarak göstermiş olduğu yerin içindeki hava cereyanları, suyu sünger gibi çeken toprağın yeraltı rüzgarlarını durdurmaya elverişli olmadığı Mısır'da vuku bulamazlardı. Olay, şu halde bir depremin nedenleri sorunu üzerinde geçerli olan bilimsel düşünceleri alt-üst ediyordu ve doğaya tanrının müdahalesi hakkındaki diğer nazarî teorilere kapıları açıyordu.¹²

İkinci deprem, 14 aralık 557'de bizzat İstanbul'da vuku buluyordu. İlk sarsıntılar gece yarısına doğru hissedilmişlerdi. Her taraftan halkın çığlıkları veya her zamanki yakarışları duyuluyordu. Bu tehlike karşısında Bizanslılar tanrının yardımını diliyorlardı. Birçokları kiliselerde bir sığınak arıyorlardı. Herkes panik içindeydi, bu yüzden gözlerinde, hasarlar büyük felâketlere veya olağanüstü görüntülere dönüşüyordu. Agathias, belirli bir edebî mübalağa düşüncesiyle, depremin, -madem ki herkes ölümle karşı karşıyaydı- adetâ bir sosyal eşitlik görünümü yarattığını ileri sürmektedir. Hoşuna gitmeyerek, olayların normal akışının alt-üst olduğunu ortaya koymuş olmalıdır: Kadınlar, hatta yüksek sınıfın kadınları bile, fütürsuzca erkeklerle birleşiyorlardı. Yaşlılara saygı kalmamıştı, köleler artık efendilerine boyun eğmiyorlardı.

Bu kozmik felâketlerin vuku bulduğu her defasında, dünyanın sona erdiğine ve son yargı saatinin geldiğine inanılıyordu. Yalancı kahinler ve müneccimler anlaşılmaz saçma-sapan düşüncelerini yaymak için bu panikten yararlanıyorlardı. Bâtıl inançlı sıradan kimseler tanrıya inancını kaybediyordu ve doğal şeytan-cin-peri olaylarına karşı kendilerini korumak için, kutsal tanrıya inanmak yerine, kendilerine muskalar, nazarlıklar ediniyordu. Deprembilime

¹² AGATHIAS, *Historiae*, II, 15-17. Bk. *infra*, s. 170.

ilişkin çok sayıda kitaplar da mevcuttu, kimileri piyasada elden ele dolaşıyorlardı ve depremler sayesinde geleceği önceden haber veriyorlardı.¹³

Deprem, öte yandan imanı-inancı arttırıyordu ve inananların çoğu iyi hareketler yapmaya dört elle sarılıyorlardı. Zenginler mal-mülklerini felaketzedelere dağıtıyorlardı. Hatta kimileri sıkı bir çileyi benimsiyorlar ve keşiş oluyorlardı. Fakat Agathias, bu çöşkuların sadece gelip-geçici olduklarını ve ancak kıyamette yargı günü için elverişli bir izlenim sağlamaya yaradıklarını çok iyi anlamaktadır. Agathias'ın, zenginlerin bu içten gelen yardımını bize bildirmesi, aynı zamanda, felaketzedeler için düzenli yardımların mevcut olmadığı sonucunu çıkarmamıza izin vermektedir. Öyle görünüyor ki, ailelerinin veya arkadaşlarının yardımına bel bağlıyorlardı. Böyle durumlarda, ölüm oranının daha da artması bizi şaşırtmamalıdır. Zaten Agathias'ın bizzat kendisi, müteakip paragraflarda¹⁴ ilkbaharda kente, kendisine 'veba' denilen yeni bir salgının ulaşmış olduğunu bize bildirmektedir. Depremden sonra tıbbî tedavilerin eksikliği ve yetersiz hijyenik önlemler, şüphesiz bu olayı açıklayabilmektedirler.

Her ne kadar kilise tanrının, günahkârların günahlarını cezalandırmak için depreme neden olmuş olduğunu kanıtlamaya çalışıyorsa da, sıradan inanan orada, depremin gerçek nedenini öğrenmek arzusuna doyurucu bir cevap görmüyordu. Agathias böyle, halkın nasıl çabucak bir abalı bulabilmiş olduğunu bize anlatmaktadır. Kentin valisi Anatolius, felâkette hayli korkunç bir ölüme maruz kalmıştı. Odasını süsleyen mermer levhalar kopmuşlar ve onun başını ezmişlerdi. O halde halk bunu, aşırı lüks zevki yüzünden zengin Anatolius'a tanrı tarafından verilmiş bir ceza olarak açıklıyordu. Agathias bununla birlikte depremin salt bu nedene mal edilemeyeceğini göstermektedir, çünkü Anatolius'tan çok daha kötü diğer günahkârlara birşey yapmadığı halde, bir çok masumu dahi öldürdü. Şu halde halk, felâkette sorumluluğunu, sevilmeyen bir zengin şahsiyete yüklemeye kalkışıyordu.¹⁵

¹³ Bk. GUILLOU, A., La civilisation byzantine, bk. infra, s. 171-172.

¹⁴ AGATHIAS, V, 10.

¹⁵ Thrallas'li Anthémios'un bilimsel denemesinin tasviri, doğmatisyenler ve Aristote'lisyenler arasındaki tartışmanın bu döneme çok şiddetli izinin yansıdığını gös-

Halkın tepkisi, tarihsel anlatılarda objektif olarak tasvir edildi. Orada, korku, böyle bir felaket sırasında halkı bezdiren dehşet görülmektedir. Orada, Bizanslı'nın derin imanı, fakat aynı zamanda bâtıl itikadı ve din dışı usûllere inancı da ortaya konulmaktadır. Diğer edebî türlere başvurularak bu görümler çok somut olarak geliştirilebileceklerdir.

İBÂDET VE ÂYİN KURALLARI

Bizans'a ait kilise liturjisinde, Bizanslı'nın ortak belleğine kaydedilmiş olan en önemli depremlerin izleri bulunmaktadır.¹⁶ Bu depremlerin tarihleri Büyük kilise "Typicon"unda¹⁷ veya "Le Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae"de¹⁸ kayıtlıdır. Bu metinler, haberleri çoğu zamanlar tarihçilerinkine benziyorsa da, halkın veya özellikle imparatorun tepkisi hususunda ilgi çekicidirler. Le Synaxaire, bize mesela halkın, 25 eylül 437 depremi sırasında İmparator Théodose ve Patrik Proclus'la tören yerinin yanındaki alanda nasıl toplanmış olduğunu anlatmaktadır. Trishagion söyleyerek, -bununla birlikte théopaschite şeklinde- depremi durdurması için tanrıya dua ediyorlardı: "ey kutsal tanrı, kutsal, güçlü, kutsal ölümsüz, bizim yüzümüzden çarmıha gerilen, bize acı!"¹⁹

Ansızın bir erkek çocuk göğe yükseldi, orada meleklerin "trishagion" söyleyerek tanrıya hamdettiğini duyuyordu, fakat 'bizim yüzümüzden çarmıha gerilen' formülü olmaksızın.

Yere tekrar indiği zaman, Patriğe duymuş olduğu şeyi anlatır, ondan sonra hemen ölür. Tanrının işareti ile korkutulmuş patrik, halka ilavesiz "trishagion" okumayı emrettiği zaman, deprem derhal durur. Erkek çocuğun ölümü daha çok zındıkça bir kurban benziyorsa da, deprem, bu durumda trishagion'un "théopaschite"nin

termektedir. Bk. DARMSTAEDTER, E., *Anthemios und sein künstlicher Erdbeben*, *Philologus*, 88 (1930), s. 477-482. CAMERON, A., *Agathias*. Oxford, Clarendon Press, 1970, s. 112-115.

¹⁶ 25 eylül 437, 7 ekim 525 (?), 26 ekim 739 ve 989, 6 kasım 472, 14 aralık 557, 9 ocak 869, 26 ocak 450, 17 mart 790, pazartesi Yortu'dan sonra, 16 ağustos 542.

¹⁷ MATEOS JUAN S.I., *Le typicon de la Grande Église*. I. Le cycle des douze mois. II. Le cycle des fêtes mobiles, Rome, 1962-63.

¹⁸ DELEHAYE.H., *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*. Propylaeum ad Acta Sanctorum novembris. Bruxelles. 1902.

¹⁹ *Synaxarium*, s. 75-80.

bozulması dolayısıyla kızmış tanrının gösterisidir. Bununla beraber, ancak Antakya Patriği Petrus Fullo tarafından 468'de formüle edilmiş bulunduğu göre, daha eskiden 437'de trishagion'un ilaveyle kullanılmış olması tarihsel olarak imkânsızdır. Şu halde öykü, başarılarını kutsal mucizelerle açıklamaya çalışan tek tanrılığa karşı olanlarca, hatta tarihî olaylardan önce, uydurulmuş gibi görünmektedir.

Bir depremin zikredilmiş olduğu her defasında, erkenci bir tören alayı Ayasofya'dan, orada ayinin yapıldığı kentin bir kilisesine doğru yola çıkıyordu. Kutsal kitaba veya "ilahî"lere ilişkin çeşitli metinlerden oluşmuş liturji, inananın depremin neden olduğu dehşeti hafifletmek için inancında nasıl bir dayanak bulabildiğini bize açıkça göstermektedir. Tören alayına katılanlarca söylenen mezarlıklar veya "topaire"ler, istiğfar edenin içinde bulunduğu, ürkek ve pişman, tanrıdan kendisine yardım etmesini dileyen durumun açıklamalarıdır. Deprem, insanların günahlarına karşı tanrının bir cezası olarak açıklandı: "ey efendi, günah işledik, yoldan saptık, yüzükoyun kapınıyoruz, bize acı!"²⁰. Bazen de, falan veya filan felâkette kenti kurtaran tanrıya karşı insanların şükranını ifade etmektedir. Bütün liturji okumaları, Yahudiler'in başına gelen felaket durumlarıyla bir karşılaştırma taşımaktadırlar. Diğer taraftan kutsal kitaplar, incil, günahkara karşı tanrının inayetinin bir çok nedeninin açıklamasını içermektedirler. Her defasında da inanana, inancının sarsılmaması için yalvarıldı. Aziz Paul'un Yahudiler'e mektubunun okuması, 12, 6-10, ıstırap duygusunu açıklamaktadır: Tanrı evlatlarını, onları pişmanlığa zorlamak için cezalandırır.²¹

Liturjik metinlerin seçiminden, inananın bir deprem anında inancının yardımıyla ölüm korkusunu yenmeye çalıştığı çıkarılabilir. O, ilk anda günahını itiraf eder ve depremin ilahî bir ceza olduğuna, pişmanlık getirilmesi ve imanına yeniden kavuşmak gerektiğine inanır. Müteakiben, tanrının başlattığı depremi durduracağını içtenlikle düşünür. Eğer sırf inancı yeterince fazla olursa, tanrının onu kurtaracağından emindir.

²⁰ Typicon, I, 130.

²¹ 26 ekim, 26 ocak, 17 mart: Hebr., 12, 7: "Tanrının siz evlatlara yöneldiği gençlik çağınıza kadar bekleyiniz".

Tarihçilerin anlatılarında, İmparator ve Patrik'le kent duvarlarının dışında toplanmış halkın söylediği ilahîler sık sık sözkonusudur.²² Deprem korkusuna ilişkin bir örnek, ilahîci Joseph'in elinden, GOAR dua kitabında muhafaza edilmiştir.²³ Aynı konu hakkındaki diğer "tropaire"ler ve dualarla tamamlanmıştır. Dört temel konu bunda işlenmişlerdir. Orada herşeyden önce, insanların günahları nedeniyle tanrının öfkesinin nasıl depreme yol açtığı açıklanmıştır. Sonra felaketin amacı ortaya konulmaktadır: Tanrı, günahlarından pişman olması gereken insanı doğal olayla uyarmak ister. Örneğin büyük bir bölümü, insanın felaketten kurtarması için tanrıya yalvardığı dualardan oluşmuştur. Tanrıya öfkelerini yatıştırmış olmasından dolayı şükredilir, inanan için mesaj açıktır: Tanrı, yeri insanı yok etmek için değil, fakat öfkesini günahkara bildirmek, onu depremi durduracak tutuma, nedamete getirmek için titretir. Dua, inanana, isteğine boyun eğmek ve böylelikle felaketten kurtulmak için tanrının amaçlarını anlamakta yardımcı eder. Her dua, şu halde Bizanslı'nın sahip olduğu, tanrının bir deprem tehlikesi karşısında onu koruyacağı inancını göstermektedir.

Romanos Le Mélode'un deprem ve yangın hakkındaki ilahîsi, ilahîci Joseph'inkinden çok daha üstündür. Bu "kontakion", Bizans edebiyatının en büyük ilahî eserinde, en başarılılardan ve aynı zamanda en gariplerinden birisi olarak kabul edilmektedir.²⁴ Romanos kontakia'ları daha çok, içinde kutsal kitaba ve liturji'ye ilişkin metinlerin anlamasının, azizlerin yaşamlarının ve kilise büyüklerinin dinsel söyleşilerinin açıklandığı anlatmalı veya dramatik öğütlerdir. Bu ilahî bir oruç günü dolayısıyla yazıldığı için, ozan,

²² Mesela NICÉPHORE GRÉGORAS, 14, 46.

²³ GOAR, J., *Euchologion sive Rituale Graecorum complectens*. Venise, 1730, s. 620. Bk. PG, CV, 1416-1421. Bizans'a özgü her duadaki gibi, her güfte, birbirine uygun kutsal kitaba ilişkin ilahî ile konusal bir ilişkiye sahiptir. Kutsal kitaba ilişkin dördüncü güfede (Habak., 3,6), mesela bir cümle: "O görünür ve yer sarsılır" demektedir. Bu cümle, duanın dördüncü güftesinde bir daha geçmektedir: "Aklımızdaki alâmetle, kainatı titre-tirsiniz".

²⁴ Metin: ROMANOS MÉLODES, *Hymnes. Introduction, texte critique, traduction et notes* par José GROSDIDIER DE MATONS. V. Sources chretiennes. Paris, 1981, s. 455-499. Romanos le Mélode'un eserinin topluca yeni bir incelemesi için bak. José GROSDIDIER DE MATONS, *Romanos le Mélode et les origines de la poésie religieuse à Byzance*, Paris, 1977.

anlatısının yarısını tövbeye hasretmektedir. İkinci yarıda, Nika isyanı ve geleceğini bildiren işaretleri imalı bir biçimde anlatılmaktadır. Bu, Justinien devrinin bu önemli olayının belki de en eski tarihsel anlatısıdır. Liturjik ve Hristiyanlığın temel bilgilerini öğreten bu ilahî , sonucundan ötürü bir ahlakî ve siyasî amaç da taşımaktadır: Bu, bir imparatorluğun yönetimini mümkün kılan bilgiğe yani Sophie'ye ve sosyal sınıflar arasındaki uzlaşmayı sağlayan barışa yani İrene'e saldıranlar için bir uyarıdır. Genel fikir aşağıdaki tarzda özetlenebilir: Tanrı sık sık insanlarını sınıdı, ve o insanların pişman olup inançlarını koruduğu sürece her zaman ihsanını onlara bağışladı (1-12). Böylece, kenti ezen felâket tanrı tarafından gönderildi ve ancak halkın ve imparatorun kefaretiyle durdurulabildi(13-20). Tanrının yardımının en büyük kanıtı, Ayasofya'nın yapılışında verdiği ilhamdır. (21-25). Deprem, o halde tanrının öfkesinin ilk işareti olarak sayılmış olmaktadır.²⁵ Kent, günahkârlar yüzünden cezalandırılır, fakat halkın pişmanlığı sayesinde tanrıdan yardım alacaktır.(17) Kilise büyüklerinin sadık öğrencisi Romanos için, akla aykırı her doğal olay, Tevrat ve İncil'in bir aradaki nüshasındaki açıklamasında bulunmaktadır.²⁶

Somut kanıtlar, bir deprem sırasında inanana yardım etmek isteyen, vâizlerin yanındadır. Bir vâizin birinci görevi, anlaşılmaz bir olayı açıklamaktan ibaretti. Bu, doğal dönemde tanrının müdahalesini açıklamak girişiminin en belirgin örneği, 'Quaestiones' edebiyatında bulunmaktadır.²⁷ İzah apacıktır: Tanrı, kusursuz bir dünya yarattı ve artık doğal sürece karışmaması gerekmektedir. Oysa, deprem çok yıkıcı ve anlaşılmazdır, ve kutsal kitaba ilişkin belli-belirsiz anılar, bu olayda tanrının elini görmemek için çok belirticidirler.

Depremden sonra ortaya çıkan dehşet ve korkuyu yatıştırmak da vâize aittir. Bu yol, Jean Chrysostome'un Antakya'da 396 dep-

²⁵ Deprem, 530 yılının başlangıcında vuku bulmuş olmalıdır. Bk. J.GROSDIDIER DE MATONS, Hymnes, s. 462-464.

²⁶ Depremler üzerine Antoloji'deki kimi Bizans'a ait yazılar (I,37., III, 203., IX, 501 ve 425-27) bir deprem sırasında halkın tepkisi hakkında bize, fazla bir şey açıklamamaktadırlar.

²⁷ ANASTASE SINAITAE, PG, CLIV, quaestion, 94-96. PSEUDO-CÉSAIRE, PG, XXXVIII, kol. 1165.

reminden hemen sonra verdiği 'depremden sonra'ki vaazında okunabilir²⁸ Yalvarıp-yakarmaları ile depremi durdurmuş olan halkı, önce kutlar. Depremin, inançları için hayırsever bir uyarıcı olduğunu onlara açıklamak için, sözü depreme verir. Bu, günâhkârların ruhlarını uyarmak için ortaya çıktığını bildirir. Sözle öğretim yeterli olmuyordu, o zaman korku, günâhkâra yardımcı olmak için çıkageldi. Mevcut olay tanrının elinde olduğuna göre, inanan depremden korkmamalıdır, onun keremine sığınmalıdır. Vaaz şu halde, mesela dinî bağlılığın artması, insanî davranış üzerinde depremin sonuçlarının sayılıp dökülmesiyle sürdürülmektedir. Özellikle fakirlerin davranışı vâiz tarafından gösterilir ve açgözlülükleri ile kibirleri nedeniyle tanrının öfkesini kente çekmiş olmakla zenginler de suçlanır. Halk şüphesiz, felâketleri için bir abalı arar gibi görünmektedir.

Vâizlerin en büyük görevi, felâketten dersler çıkarmak ve halka moral kazandırmaktır. Bir ikinci vaazda²⁹ Jean Chrysostome, depremin anlamını ve ahlakî sonuçlarını açıklamaya çalışmaktadır: Tanrı sadece öfkesini değil -madem ki deprem, halka günahlarından pişmanlık duymasına izin vermektedir-, fakat aynı zamanda bağışlayıcılığını da gösterir. Vâiz, o halde görevini, bir hekiminkiyle karşılaştırmaktadır: Tanrı günahkarlar için ceza olarak bir deprem göndermiştir, vâiz, bu cezayı bir ilaca dönüştürmelidir. Jean Mauropus'un düşüncesi de budur.³⁰ Vâiz, tanrıyla uzlaşmakta ve günahlarından pişmanlık duymakta insanlara yardımcı olmalıdır. Çünkü korkunç alâmetler ve açıklanamayan yıkıcı güçlerce, tanrının gazabı açıkça ortaya konulurlar.

Néophyte le Reclus, depremler hakkındaki dinî söyleşisinde bize, halk tarafından bir abalı aramanın bir diğer örneğini sunmaktadır.³¹ İmparator Léon'un, 6 Kasım 472'deki kül yağmurlarının esas nedeni olarak nasıl oğlancılığı göstermiş olduğunu bize an-

²⁸ JEAN CHRYSOSTOME, PG, L, 713-717.

²⁹ JEAN CHRYSOSTOME, PG, XLVIII, 1027-1044.

³⁰ "Tanrı tarafından gönderilen ve insana büyük korku veren ve açık seçik anlaşılabilir alâmetler için, son derece dindar, başkentli İoannos'un sözü". Yay. P.DE LAGARDE, *Johannis Euchaitorum metropolitae quae in codice Vaticano 676 supersunt, Abhandlungen des königlichen Gesellschafte, Göttingen, 28.ci. cilt, (1881), s. 165-168.*

³¹ DELEHAYE, *Saints de Chypre*, AB, 26 (1907), s. 207-212.

latmaktadır. Fakat Justinien, ondan çok daha önce, kente veba ve depremleri çekmiş olmakla oğlancılara suçlayan iki tamim yayınlamıştı.³² Néophyte, bizzat kendisi bir depremzede olmuş olduğu için tanrının nasıl ona ölümden yakasını sıyırmak iznini verdiğini açıklamaya çalışmaktadır: Eğer tanrı depreme neden oluyorsa der, onun yazgısını daima elinde tutmaktadır. Demek oluyor ki, eğer yeryüzüne, birine zarar vermeyi yasaklarsa, o, bu emri ihmal edemez ve bu kişi şu halde kurtulur.

Michel Psellos, 23 ekim 1063 depremi dolayısıyla, bir topluluk önünde ilahîyat sorununu ilgilendiren yine çok heyecanlı bir konuşma yaptı.³³ Ona, olayın nedenini açıklayarak halkın korkusunu yatıştırabileceğini sanıyordu: Doğa, olağan düzenini kaybetti, çünkü tanrı öfkesini dolaylı yolla, doğadaki kaosla göstermek istedi. Psellos'a göre bütün dünya bir kitaptır, orada tanrının isteği okunabilir ve vâiz onun içindeki işaretleri yorumlamalıdır. Doğa tanrı tarafından, insan onun yasalarına uyduğu sürece ahenkli bir şekilde düzenlenmiştir. Fakat günahlar işlediği zaman, karışıklık doğaya egemen olmaktadır. İnsan, inananı doğru yolda tutmak için tanrının bir uyarısı olan depremin nedenidir. Psellos, bununla birlikte depremleri yerin içindeki rüzgar hareketleri ile açıklayan Aristote'un teorisini de bilmektedir. Bu teori ona makul gibi görünmesine rağmen, rüzgarlara yeri sarsmak emrini verenin tanrı olduğunu ileri sürmektedir. Felaket salt mekanik veya fizikî nedenlerle açıklanamaz. Doğa, ilahî iradenin aracıdır. Liturjik vaazlardaki gibi, Psellos halkı eğitmek için depremde de yararlanmakta ve bu amaca ulaşmak için fizikî bilimleri kullanmaktadır.

Bizanslı vakanüvislerin, bir depremin anıtlarda ve özellikle kiliselerde yol açtığı maddî hasarlara özel bir dikkat atfettiklerini daha önce görmüştük. Ayasofya'nın kubbesi, bir deprem nedeniyle üç kez yıkıldığı zaman, Bizanslılar dünyanın sonunun geldiğini sanmışlardı. Ayasofya, tanrı, imparator ve halk arasındaki işbirliğinin eseri idi. Kilisenin başına bir şey geldiği zaman, bu ancak uğursuz bir işaret olmuş olabilirdi. Kilise, tanrı ve insanlar arasındaki

³² JUSTINIEN, Novelle, 77 ve 141.

³³ Yay. P.GAUTIER, REB, 36 (1978), s. 95-151.

bağın sembolü idi. Eğer yıkılırsa, bağ kopmuş olacaktı.³⁴ Kubbenin, 18 ekim 1343'ten beri ardı ardına gelen depremlerden mütevellit yıkılışı, iki "monodie"ye fırsat verdi. Adı bilinmeyen bir ozanın en iyi derecede olanı, bize, tüm halkın nasıl yasa katıldığını tasvir etmektedir, çünkü Bizanslılar'ın barınakları ve övünçleri yıkılmıştı.³⁵ Alexis Macrembolitès'in zamanının ahiretle ilgili inançlarına ayrılan monodie'sinde açıkça yaptığı gibi, olay, kehanet anlamında yorumlanmamıştır. Adaletsizlik, iç kargaşalıklar ve ahlakî çöküntü, insanı, zamanın sona erdiğine inanmaya itiyorlardı. Bizans'a özgü birinci 7000 yılının yaklaşmasıyla, dünyevî hayatın sona ereceği düşüncesi zihinlere egemen olmuştu: Dinsiz-imansız dünyada hüküm sürüyor ve tanrı himayekâr elini geri çekiyor, sonuçta doğal âfetler vuku buluyor. Ve en büyük felaket Ayasofya'nın kubbesinin yıkılmasıdır.³⁶ Deprem yeryüzünde kötülüğün belirtisidir ve kubbenin yıkılışı, halka ait paniği ağırlaştırır eskatolojik bir alâmettir.

KUTSAL ŞEYLER BİLGİSİ

En popüler anlatım araçları lejantlar ve hajiografi, anlatılarında aynı zamanda olayı içinde toplamışlardır. Bu özellikle, depremlerle ilgili mucizelerin kaydedildikleri azizlerin ve şehitlerin efsanevî hayatlarındadır. Tanrı, azizlerine ve şehitlerine verdiği gücü göstermek için depremler aracılığıyla orada ortaya çıkar. Bazen deprem, acı esnasında, veya şehitlerin ölümü ya da azizlerin

³⁴ Psellos'un Ayasofya'nın yıkılışı hakkındaki monodie'si, özellikle retorik bir çalışmadır. Metin, PROCOPE DE GAZA'nın retorik eserlerinde, PG, LXXXVII, 3.237 ve de PG, CXXII, 911, bulunmaktadır. Metin, P.WUERTHLE'ye göre, Die Monodie des Michael Psellos auf den Einsturz der Hagia Sophia. Paderborn, 1917, İstanbul'da 25 ekim 989'daki depremi ilgilendirmektedir. P.GAUTIER'e göre, REB, 36 (1978), s. 96, dipnot 51, monodie, 1065'de bir depremden zarar gören Nicée'deki Ayasofya'yı ilgilendirmeliydi.

³⁵ KUMANIECKI, K., Eine unbekannte Monodie auf den Einsturz der Hagia Sophia im Jahre 558, BZ, 30 (1929-30), s. 34-43, Procope'un onun yazarı olduğunu ve 7 mayıs 588'deki yıkılışını ilgilendirdiğini ileri sürmektedir. Stavros KOUROUSIS, Düzenin En Uç Noktaları Konusunda Karşıt Düşünceler (Yunanca), EEBS, 37 (1969-70), s. 211-250, l'attribue à Nicéphore Grégoras. Bu yazar, Alexis Macrembolitès'in monodie'sinin metnini de yayımlamaktadır.

³⁶ A.MACR., I, 49: "Kötülerin sonu işte budur, işte bu tanrının terkettiğinin ve düzenin katkısının açık seçik görülen bir belirtisidir."

duaları sırasında vuku bulur. Şehitlerin kabirleri veya cesetleri, depremlerle tehdit edilen kentlere belirli bir koruma sağlıyordu.³⁷

Tarihsel hajiografide depremlerin rolü çok daha küçültülmüştür. Orada bir depremin çok önemli bir olay olduğu öykünün mantıkî devamlılığı, mucizenin gerçekleşmesine engel olur. Tanrının doğrudan doğruya müdahalesi, azizin aktif bir rol oynamaya bırakılması için çok gereklidir. Bundan dolayı anlatıların çoğu bize, azizi bir deprem tehdidini insanlara haber veren kahin veya keşif sahibi gibi tasvir etmektedirler. Bir ilk örnek, bize Syméon le Stylite'in bilinmeyen hayatından gelmektedir.³⁸ Henüz çocukken, Antakya'da 29 ve 30 mayıs 526'daki bir depremden mucize kabilinden kurtarılmıştı. İki kez -551 ve 557'deki- de, bir depremin pek yakın olduğunu kente bildirebilmişti. Kent, 551'de deprem sarsıntılarında maruz kaldığı zaman, müneccimler o'nun tamamiyle yıkılacağına önceden haber vermişlerdi. İlahî bir görüden esinlenmiş Syméon, bu sırada halka, tanrının kenti kurtaracağı inancını vermektedir. Aziz sadece depremden sonra, depremi haber vermiş olsa da, müneccimlerin de üzerinde olan ilahî ilhama sahip gücü, şu halde nazarî bilimsel hesaplara üstün gelmektedir. İkinci deprem anlatısı bize, Bizanslılar'daki duaya güveni göstermektedir. Syméon'un annesi, oğlundan, tehlike durumunda yurttaşlara yardımcı olmasını istemişti. İşte o zaman tanrıdan gelen tropaire'yi halka öğretti. Topluluk bu tropaire'yi söylemeye başladığı zaman, deprem durdu.³⁹

"Sklavène"lerin çoktan yağmalamak için geldikleri zaman, bir depremin tehdit ettiği Thessalonique'in surlarını kendi başına savunan Aziz Démétrius örneği de bilinmektedir.⁴⁰

³⁷ Bk. HERMANN'ın eserindeki birçok atıflar, Erdbeben, RAC, V, 1101.

³⁸ BHG, 1689. VAN DE VEN, Vie de Saint Syméon Stylite le Jeune, s. 7, 78, 104-107.

³⁹ Bu anlatıyı, Denys l'Aréopagite'in kıptî hayatı ile karşılaştırmız. PEETERS, P., La vision de Denys l'Aréopagite à Héliopolis. AB, 29 (1910), s. 302 veya Jean MOSC-HOS Pré spirituel'inde, PG, LXXXVII, 2905. Néapolis'li Léontios'un, S.Syméon le fou'nun hayatındaki yıkılmış sütunların fantastik anlatısı da ilginçtir. BHG, 1677. RYDEN, L.ve FESTUGIÈRE, A.J., Vie de Syméon le fou et vie de Jean de Chypre. Institut français d'archéologie à Beyrouth. Bibliothèque archéologique et historique, XCV, Paris, 1974, s. 150.

⁴⁰ BHG, 520. LEMERLE, P., Miracles de S.Démétrius, II, 3, s. 217-220. Bu sadece, azizin dualarının sayesinde tanrının nasıl Lacédémone kentini korumaya karar verdiğinin an-

Deprem konusu, tarihsel hajiografide çok ihtiyatla işleniyorsa da, o, siyasî tartışmalarda çok daha kolayca kullanılmaktadır.⁴¹ En göze çarpıcı durum, Patrik Ignace ve Photius arasındaki polemikte bulunmaktadır. Her grubun yandaşları, bu ilahî alâmet sayesinde rakibini altetmek için bu zamanlarda İstanbul'da meydana gelen depremlerden yararlandılar. Paflagonya'lı Nicétas'taki Ignace'ın hayatında, Photius, ağustos 861'de İstanbul'a depremi çekmiş olmakla suçlanır.⁴² Syméon Magistros'un eserinde verilmiş Photius'a karşı yergi yazısında Patrik, onu dinsiz-imansız görünümüne sokan tüm bir kötülük dizisinden dolayı eleştirilmektedir.⁴³ Yazarlar onu, kilisesinde hiyerarşik verasetle aktif bir şekilde ilgileniyor gibi görünen tanrının hoşnutsuzluğunun bir belirtisi olarak yorumlamaktadırlar. Amasya'lı Grêgoire'ın aksine, Photius'un bir arkadaşı, 9 ocak 869 depremini, Photius'u 28 şubat 870'de mahkûm etmiş olan müstakbel din işleri kurulu'nun bir eleştirisi olarak yorumlamıştı. Patrik, bunun, Ignace'ın ve yandaşlarının kötülüklerine karşı tanrının hoşnutsuzluğunun bir belirtisi olmuş olabileceği izlenimini uyandırıyor da, bununla birlikte cevabında,⁴⁴ iki olay arasında doğrudan bir ilişkiyi kabul etmeyi reddetmektedir. İkinci belge bize, bu Bizans'lı büyük bilginin psikolojik tepkilerini biraz daha sezinletmektedir. Felâketten onu kurtarmış olduğu için, fakat özellikle kardeşlerinin kötü talihinden dolayı acısını göstermek zorunda olduğu devlet adamlığı görevinde onu koruduğundan ötürü tanrıya şükretmektedir. Daha ziyade, insana dünyadan el-ayak çekmek ve başkasının felaketlerine ilgisiz kalmak iznini veren stoacı düşünceyle cezbedilmiş olduğu hissedilmektedir. Burada artık ne Hristiyan doğmalar, ne de ahlakî düşünceler sözkonusu olmaktadır: İnsan, kendini savunan ve sadece kendisinin felaketlerini gözönünde bulunduran bencil bir varlık gibi görünmektedir. Böylece, diğer hiçbir edebî türde dile getirilmeyen, halkın tepkisinin hakiki bir görünümü muhtemelen ortaya çıkmaktadır: İnsan felâketli

latıldığı Nicon le Métanoïte'in hayatındadır. BHG, 1366. LAMBROS, Yeni Hellen Düşünürü, (Yunanca), 3 (1906), s. 202-3.

⁴¹ Bk. les Discours de Libanius sur l'empereur Julien. spéc. or. 17 ve 18. Yer, Julien'in ölümü dolayısıyla yasını göstermek için sarsılır.

⁴² NÍCÉTAS PAPHLAGON, PG, CV, 525.

⁴³ Le Photius du Pseudo-Syméon Magistros, RESE, 9 (1971), s. 397-404. CB, 673. MICHEL LE SYNCELLE'e de bk. MANSI, XVI, s. 292-293.

⁴⁴ PHOTIUS, ep. III ve 112, PG, CV, 873-876. BALETTAS, s. 433-434.

durumlarda en temel dürtülerine yeniden kavuşuyor: hayatını koruma ve başkasının kaderine karşı kayıtsızlık, şüphesiz bir deprem sırasında ortaya çıkmaktadır.

METEOROLOJİ KİTAPLARI VE SÉİSMOLOGÍA'LAR

Depremler olayını anlamak için, Bizanslılar sadece, Tevrat ve İncil'in bir aradaki nüshasına baş vurmuyorlardı. Depremleri yer içindeki hava cereyanları ile açıklayan⁴⁵ Aristote'un bilimsel yazılarını⁴⁶ da çok iyi biliyorlardı. Uzun zaman boyunca Bizans düşüncesi, bilimsel teori ve Hristiyan doğma arasında sürekli bir mücadeleye tanıklık etti. Ampirik araştırmada az özgünlük veya buluş meydana konulur. Stagirit'in gücü, bu deney tarzını engelliyordu ve üstelik rasyonel bir açıklamaya belirli bir direncin var olduğu görünüyordu.⁴⁷ İlk polemikler depremlerin nedeninin tanımıyla ilgili oldukları halde, Aristote'un mekanik teorisi ve dünyaya tanrının müdahalesiyle ilgili Hristiyan düşünceleri arasında bir uzlaşma yavaş yavaş meydana gelmektedir: Tanrı depremlerin nedenidir, fakat hava akımları doğrudan doğruya nedendirler.⁴⁸ Bu uzlaşma, bilime, depremlerin nedenleri hakkında ampirik araştırmayı sürdürmek imkanını verdiği halde, bu gelişme sağlanamadı, çünkü bu sorun için artık hiç bir yararı olmuyordu. XII. yüzyıldan itibaren dikkati daha çok, böylesi bir doğal sarsıntıyı şüphesiz içermiş olduğu alâmetin yorumuna çevrildi. Şayet tanrı yeri sarsıtıyorsa, bir nedeni olmalıydı. Böylece ilim, homiletik'e bağlanıyordu. Daha önce Michel Psellos'un monodie'sinde, deprem olayını açıklamak ve onu yorumlamak için bilimin görevi ortaya konulabilirdi.

Bu doğal alâmetleri yorumlamak sanatı, zaten eski bir geleneğe bağlanıyordu. Astroloji ve kehânet ve alâmetleri yorumlama

⁴⁵ Aristote'un teorisi özellikle, Aphrodisias'lı Alexandrie, Alexandre'lı Olympiodore ve Jean Philopon'un geç antikite'deki yorumlamalarının aracılığıyla tanınmıştır. Bk. CHATELAIN Louis, Théories d'auteurs anciens sur les tremblements de terre, Mélanges d'Archéologie et d'Histoire. École française de Rome Ant., 29 (1909), s. 87-101.

⁴⁶ ARISTOTE, Météorologique, II, 8.

⁴⁷ Bu görünüm G.DAGRON tarafından derinlemesine incelenmiştir. Quand la terre tremble, Travaux et Mémoires, Mélanges Paul Lemerle, 8 (1981), s. 87-103.

⁴⁸ Bk. MICHEL PSELLOS, De omnifaria doctrina, 164, yay. WESTERINK, s. 83.

sanatı antikite'de geniş olarak yayılmışlardı.⁴⁹ Hatta imparator I. Mânuel Comnène, devlet adamının orada az-çok yararlı bir bilgi bulabildiği bu kitapların kullanımına izin vermekteydi.⁵⁰ Bizans'a özgü bu 'séismologia'lar imparator kaynakçasında da bulunan pratik yorum şemalarını ihtiva ediyorlardı.⁵¹ Depremsel takvimlerin iki çeşidi mevcut bulunuyordu. Bazıları, deprem vuku bulduğu zaman, burçlar kuşağında güneşin durumuna göre uygun veya elverişsiz bir geleceği önceden haber veriyorlardı.⁵² Kehânetler, tüm insanî etkinlikler dizisini ilgilendiriyorlardı: İmparatora ya da imparatorluğa ait verâset, savaşlar, isyanlar, salgınlar, ziraî hayat vb. Ötekiler, önceden belirtme yöntemini kullanıyorlardı. Burçlar bölgesine ait alanlarda gezegenlerin durumunun, ay ve güneşin görünümünün, tutulmaların... yardımıyla, depremlerin meydana gelmeye uygun oldukları zamanlar gösteriliyordu.

Bu kitapların etkisi, kimi yazarların buna verdikleri önemle kanıtlandı. Böylece Nicétas Choniate, 1204'de Latinler tarafından İstanbul'un zabtının, bir alâmetle haber verilmemiş olmasına şaşıyordu.⁵³ Sık sık, depremlerin uyarısıyla, tarihî kahramanların nasıl yüreklendirildikleri veya cesaretlerinin kırıldıkları kaydedilmektedir.⁵⁴ Bizans tarihi boyunca, depremler daima kahince bir güce bağlanmıştı. Hristiyan dindarlık orada tanrının öfkesinin bir işaretini, halkın bâtil inancı kendi hayatında veya toplumda mutluluk veya mutsuzluğun bir haberini görüyordu.

⁴⁹ Mesela Mısır'da kıptice bir 'séismologion' Claudien zamanında hâlâ elden ele dolaşıyordu. Bk. TILL, W., Ein koptische Bauernpraktik, Mitteilungen des Deutschen Instituts in Kairo, 6(1936), s. 133-5.

⁵⁰ NICÉTAS CHONIAE, 126., 5., 286-288. CCAG, V, I, s. 108-125. Bk. PINGREE, The horoscope of Constantinople. Festschrift für Willy Hortner, Wiesbaden, 1877, s. 306 ve 311.

⁵¹ CONSTANTIN PORPHYROGENETE, De Caeremoniis, I, s. 407, 715. JEAN LYDUS, CCAG, I, s. 605. CCAG, IV, s. 5. CCAG, VII, s. 167-1171. CCAG, X, s. 132-135. En önemli yazılı belge, le Carmen Hermeticum sive Orphicum de terrae motibus'tur, CCAG, VII, s. 167-171.

⁵² Mesela tanrıdan gelen alâmetler konusunda, Lydus tarafından yeniden ele alınan Vicellius'un takvimi.

⁵³ NICÉTAS CHONIAE, 755: Bütün kraliyet antlaşmalarıyla ilgili olarak, ne gökten ne de yerden gelen ve algılanan hiçbir alâmet açıkça bilinir.

⁵⁴ 5 Mayıs 824 bir deprem yenilginin belirtisidir: GÉNÉSİUS, s. 45: "şiddetli deprem (...)ki o deprem gözlemcileri için bir yenilgi alâmeti idi". Michel Critoboul'e göre, depremler ve diğer doğal olaylardan, Bizans imparatorluğu'nun son saatlerinde kenti savunuların cesaretleri kırılıyordu. MICHEL CRITBOULE, FHG, V, s. 68 (1452-1453).

SONUÇ

Deprem, çeşitli edebî türlerde birçok görünümler aldı: Kahince, gelecekteki olayların işaretidir ve belirli bir nedenin sonucudur. Dinsel ve ahlakî anlamının bir yorumunu gerektirmektedir. Yaşam ve insanın huzuru üzerinde somut bir etki ile meteorolojik bir olaydır. Ve tarihin gelişiminde rol oynayan bir olaydır da. Edebî metinlerdeki değişimlerin imkân dahilinde oluşu, bu manaların karşılıklı birbirlerini etkilemelerinden dolayıdır. Bu farklılığın sayesinde yazarlar bir metinde çeşitli görünümler düzenleyerek ustaca olaydan yararlanabilmişlerdir. Açıklanmış düşüncelerde hiç bir özgünlük yoktur, özgünlük, bağdaşımında ve deprem görünümünün farklı yaklaşımlarında bulunmaktadır.

Bizanslı insan, deprem olayıyla bir çok karşılaşmasında, ona bir mana vermeye, onu dünya görüşü içine sokmaya çalıştı. Bu amaca ulaşmak için, uygarlığının köklerine yöneldi, antik gelenekte, Aristote'un nezdinde bir bilimsel açıklama buldu: Deprem tesadüfe bağlı ve şu halde insanın anlayamayacağı düzeyde nedensel, fizikî bir sürecin sonucu idi. Hristiyanlık, orada depremin günahkara karşı tanrının öfkesinin tezahürü olduğu kutsal kitaba ilişkin metinlerde, ona büyük bir pay ayırıyordu. Eğer günahlarından pişman oluyorsa, insana da şu halde öfkesini yatıştırtmak mümkündü. Kehanet ve alâmetlerin yorumlanmasının doğu geleneğindeki mirasçısı da oydu.

Bu deprem meydana geldiği zaman Bizanslı insanın ilk tepkisi, tanrıya yalvarıp-yakarmaktı. Dindar ve sofu, felâkette, tanrının doğrudan doğruya müdahalesini görüyordu ve şayet pişman olduğunu gösterirse, gücüyle felâketi durduracağına da inanıyordu. Kendini hemen suçlu buluyordu ve herhangi bir abalı arayarak kendini aklamaya çalışıyordu. Tanrının yargısının derin korkusu sayesinde, dindarlığı aracısız olarak boyuna artıyordu ve imanı arınıyordu. Bu inanın gerçekliğinden ve dürüstlüğünden şüphe edilemez. Bizanslı'nın gerçek heyecan olmadan üstünlükü dua etmesi imkansızdı: Tanrı dünyaya egemendir ve dünyevî hayatın cereyanı için başkaca açıklama yoktur.

Bizanslı insan, depremi kahince bir güce de bağlıyordu. Olay, manasını ancak, tam bir alâmet gibi yorumlandığı anda almak-

tadır. O, tanrının öfkesini göstermektedir ve şayet pişman olmadıkları takdirde, insanları en ağır cezalar konusunda uyarmaktadır. Veyahut ta, gelecekte göstereceği şeyi belirtmektedir. Olayların manasını bilmenin psikolojik arzusu, nedenler, doğallıklar veya deneyüstülükler belirtilirken, tamamiyle doyurulmuş değildir. Tehlike ve felaketin kaçınılmazlığı, alâmetin incelemesini zorunlu kılarlar.

Bununla beraber, kaynakların da özelliği dolayısıyla, Bizanslı'nın gerçek duygularını ve düşüncelerini öğrenmek zordur. Yazarlar ahlakî amaçlar bakımından olayı daima kullanıyorlardı. Halkın tepkisiyle ilgili tasvirler, o halde aynı şekilde ve birbirinden farksızdırlar. Bu sonuçların doğruluğunu kanıtlayamadan, sadece, halkın tepkilerini saptamak, yazarların yorumlarını öğrenmek ve nihayet halk ve yazarlar arasında karşılıklı etkileşimden itibaren Bizans zihniyetini ortaya çıkarmak mümkündür.